

Юрій Мацієвський,
доктор політичних наук, доцент кафедри
політології Національного університету
«Острозька академія»

Три обличчя популізму: Україна, Польща, Румунія¹

Популізм має різні прояви у Центрально-Східній Європі. Попри те, що усі перелічені тут країни регіону відмовилися від ідеї побудови комунізму, очікування значної частини громадян цих країн досі залишаються патерналістськими. Про це свідчить запит на державні соціальні видатки, а також невдоволення від соціального розшарування, політичної корупції чи зменшення зайнятості у державному секторі. Патерналістські запити є вищими в Україні, яка була частиною СРСР, що пояснює найдовше перебування комуністів у парламенті² і фактичну відсутність програмних партій³. Аналізуючи випадки Польщі, Румунії й України, ми спираємося на теорію про те, що поява популізму зумовлена слабкістю демократичних інститутів⁴. В умовах слабких демократичних інститутів виборці схильні остерігатися політиків «правих» поглядів, підозрюючи їх у корупції чи зв'язках з правлячими елітами. Це змушує політиків реагувати на запити «середнього виборця», що породжує «ліві» популістські програми. Якщо ж виборці остерігаються лівоорієнтованих політиків, це може призвести до появи правого популізму. Ця теорія була побудована на досвіді латиноамериканських країн. Нашою метою є перевірити чи працює вона у випадку трьох східноєвропейських країн.

Консервативний популізм у Польщі

Падіння комунізму спричинило поділ польського суспільства на тих, хто очікував швидких

змін, і тих, хто їх остерігався. Особливо вразливими групами виявилися низькокваліфіковані робітники, багатодітні сім'ї і пенсіонери, тобто ті, хто у соціалістичній системі перебував під опікою держави. Водночас у суспільстві ширилися підозри про те, що угода між старою і новою елітою дозволить старій комуністичній еліті зберегти економічні й корупційні важелі впливу, а рух на зближення з Заходом викликав стурбованість тим, що інтеграція у західні структури може призвести до втрати національних цінностей⁵.

Початково високий рівень безробіття (близько 25 %) та ринкові реформи викликали невдоволення у пересічних громадян Польщі⁶. Щоб подолати неефективність державних підприємств уряд зважився на приватизацію. Приватизація дійсно сприяла швидкому економічному росту та зниженню рівня корупції, проте не сприяла зменшенню безробіття. Враховуючи те, що Польща мала значний зовнішній борг, уряд, під тиском МВФ, не міг надавати допомогу робітникам. Одним з наслідків приватизації стало збереження високого безробіття (станом на 2002 рік більше 22 %) ⁷. Питання зайнятості досі не вирішене, оскільки у деяких регіонах Польщі рівень безробіття коливається від 15 до 19 % ⁸.

Безробіття спровокувало появу популістських запитів у громадян промислових регіонів півночі та сходу Польщі, що вміло експлуатують праві і консервативно орієнтовані партії («Самооборона», «Ліга польських сімей» і «Право і Справедливість»).

¹ Це есе стисло відтворює зміст спільного дослідження: Мацієвський Ю., Кашинський О. Джерела популізму у Центрально-Східній Європі // Ідеологія і Політика (у процесі розгляду).

² Мацієвський Ю. В. У постці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991–2014). – Чернівці: Книги-XXI, 2016. – С. 84–95.

³ Colombus F. Central and Eastern Europe in Transition. – London: Nova Science Pub Inc., 2001. – P. 49–51.

⁴ Acemoglu D., Sonin K., Egorov G. A Political Theory of Populism. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dklevine.com/archive/refs478696900000000281.pdf>.

⁵ Grudniewicz A. Centralne Biuro Antykorupcyjne // CBOS. – 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/analizy-i-raporty/badania-opinii/3483,Centralne-Biuro-Antykorupcyjne.html>.

⁶ Główny Urząd Statystyczny. 2007. Unemployment rate in 1990–2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/gus/45_677_ENG_HTML.htm.

⁷ Там само.

⁸ Główny urząd statystyczny. 2017. Stopa bezrobocia w latach 1990–2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2017,4,1.html>.

Питання реформування парламенту й уряду також сприяло поширенню популізму. Одна частина суспільства виступала за люстрацію, а друга вважала, що це може викликати політичну дестабілізацію. На цих настроях зіграли праві партії, які використали питання незакінченої люстрації та декомунізації у своїй кампанії 2005 року, а «Право і Справедливість» вдалася до них у 2015 році, що дозволило їй перемогти на виборах.

Ще одним чинником зростання популізму стала корупція, яка залишалася значною впродовж 90-х та початку 2000-х років. Зокрема станом на 2005 рік за рівнем корупції Польщу випереджала лише Румунія серед усіх країн ЄС¹. У 2006 році понад 90 % поляків вважали корупцію однією з найбільших проблем суспільства². Отже, на тлі слабких демократичних інститутів, зокрема чинної на початку 90-х років моделі представництва та посилення соціально-економічних проблем, викликаних приватизацією, настрої значної кількості поляків хитнулися у бік консервативних і націоналістичних партій. Такий різновид популізму ми називаємо консервативним.

Націоналістичний популізм у Румунії

Початок політичних і економічних реформ у Румунії був обтяжений економічною та політичною кризами. Політична криза виникла відразу після перших незалежних виборів. На цих виборах права партія «Велика Румунія» (ВР) отримала поразку і не визнала їх результатів. Перемогу здобула пропрезидентська партія «Фронт національного порятунку» (ФНП), до складу якої входили колишні комуністи³. Після протестів шахтарів у Бухаресті уряд, сформований ФНП, пішов у відставку. Ця криза визначила подальшу конфігурацію партійної системи Румунії з її поділом на націоналістів та лівоцентристів, що також вплинуло на тривале гальмування важливих економічних і політичних реформ.

У цих умовах у громадян з'явився запит на «сильну владу» з метою вирішення суспільних проблем. Найбільше цим запитом скористалася партія «Велика Румунія». Риторика партії спрямована на вирішення нагальних соціально-економічних проблем шляхом зниження ролі демокра-

тичних інститутів і використання авторитарних практик, зокрема надання більших повноважень Президенту та уряду⁴.

Патерналістські запити громадян Румунії пояснюють чому партія ВР до 2005 року мала високу підтримку. Проте після 2005 року її підтримка різко знизилася, оскільки партія не змогла задовольнити очікування громадян. З того часу всю популістську нішу зайняв тодішній президент Румунії Т. Бесеску, каденція якого тривала з 2004 по 2014 рік. Його риторика зосередилася на посиленні патріотичних почуттів румунів і вирішенні соціально-економічних проблем. Цей різновид популізму ми визначаємо як націоналістичний.

Соціальний популізм в Україні

Особливість українського різновиду популізму полягає у тому, що економічна ситуація та соціальні проблеми викликали появу новітніх популістських партій не одразу, а з певним відставанням у часі. Нові популісти (НУНС і ВО «Батьківщина») з'явилися у парламенті IV скликання (2002–2006 рр.), коли почали активно протиставляти себе «старим» популістам (КПУ), з одного боку, і псевдоцентристам (блоку «ЗаЄДУ») – з іншого. НУНС і ВО «Батьківщина» використали це у своїй риторичі, що сприяло їх підтримці, але згодом призвело до розчарування у «помаранчевих». Так, вже на початку світової економічної кризи промислові регіони півдня і сходу України відчули значні економічні втрати і переключили увагу на Партію Регіонів. У 2012 році з'являється ще одна популістська партія – Радикальна партія Олега Ляшка (РПЛ). Соціально-економічні питання, які найбільше турбують громадян, чітко відображаються у рейтингах партій ВО «Батьківщина» і РПЛ, хоча загальна недовіра до політичних інститутів ніколи не давала їм більше 30 % підтримки.

З 2014 року рейтинг ВО «Батьківщина» суттєво знизився, що частково зумовлено зниженням підтримки її лідера Ю. Тимошенко і виходом з партії групи впливових політиків на чолі з А. Яценюком і О. Турчиновим. Досвід першого (2005) і другого (2007–2010) прем'єрства Ю. Тимошенко, що був пов'язаний з кількома політичними скандалами, виявився розчаруванням для значної частини українців. Політично вмотивоване звинувачення й ув'язнення Ю. Тимошенко (2011–2014 рр.) у період президентства В. Януковича

¹ Transparency International. Corruption Perception Index 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2005/0.

² Rogulska B. Krytyczni demokraci: akceptacja demokracji a ocena jej funkcjonowania w Polsce // CBOŚ. – 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bezprzedzen.org/doc/blaski_i_cienie_demokracji_w_polsce_2006_CBOŚ.pdf.

³ Paczeński A. Populizm w Europie Defekt i przejaw demokracji // Warszawa: Oficyna Naukowa. – 2010. – 256 p.

⁴ Ilie, C. 2016. Populism in Post-communist Romania and Hungary: Representing Cultural and Political Otherness. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rhetoric.bg/cornelia-ilie-populism-in-post-communist-romania-and-hungary-representing-cultural-and-political-otherness>.

забезпечило підтримку її партії близько 20 % населення. Проте заяви Ю. Тимошенко після звільнення з ув'язнення призвели до чергового розчарування. На позачергових президентських виборах її підтримали менше 13 % виборців, а на позачергових парламентських ВО «Батьківщина» ледь пододала п'ятивідсотковий бар'єр.

Проте вже у 2015 році рейтинг «Батьківщини» знову зріс, оскільки нова влада не змогла вирішити важливі соціально-економічні проблеми. На тлі зниження довіри до парламенту й уряду та падіння рівня життя¹ у громадян відновилися патерналістські запити, що відобразилося у зростанні рейтингів ВО «Батьківщина» та РПЛ. Тривала економічна криза і низька ефективність політичних інститутів є сприятливим ґрунтом для формування стійких патерналістських запитів українців.

Іншим чинником популізму є тривала анти-елітарна риторика, яку ВО «Батьківщина» та Радикальна партія Ляшка використовують для збереження своєї підтримки. Такий різновид популізму можна назвати соціальним або антиелітарним.

Насамкінець, випадок України найбільш виразно свідчить про негативний зв'язок популізму і демократії. Крива демократизації ніколи не досягала тут 3 балів, але й не піднімалася вище 5 балів². Відсутність програмних партій слід вважати однією з причин утвердження в Україні не-ефективної інституційної рівноваги – гібридного режиму³. Цей стан дозволяє правим чи лівим популістам отримувати ренту впродовж усіх років незалежності, але гальмує зусилля громадян з демократизації і модернізації країни.

Александр Окунь,
Самарський університет, Росія

Популізм як маніпулятивна політична практика

Популізм є невід'ємним атрибутом електоральної демократії. Боротьба за електорат вимагає від політиків враховувати інтереси різних груп виборців при розробці своїх програм та передвиборчих обіцянок. В міру розширення виборчого права та участі населення у виборах популізм як метод взаємодії політичної еліти з виборцями стає все більш затребуваним. У країнах з розвинутою демократичною системою популізм сприяв виявленню та раціоналізації соціальних інтересів у вигляді виборчих програм, сформованих як система лозунгів та обіцянок, звернених до масової свідомості.

У країнах, що не мали демократичних традицій, популізм почав використовуватися як спосіб маніпулювання суспільною свідомістю шляхом нав'язування їй квазі-інтересів завдяки різним

інструментам пропаганди, що приховували істинні цілі в умовах боротьби за владу. Прихід більшовиків до влади в Росії або нацистів у Німеччині є прикладами такого успішного маніпулювання.

Сучасний популізм поступово втрачає риси самостійної ідеології та суспільного руху, все більше перетворюючись на практику політичної маніпуляції. Розвиток ЗМІ, нових інформаційних технологій значно розширив аудиторію та призвів до вдосконалення й урізноманітнення маніпулятивних технологій і практик. Особливою рисою сучасного популізму є апеляція не до раціонального, а емоційного аспекту масової свідомості. Проявом цього стало формулювання лозунгів у максимально неконкретній формі, яка не потребувала обґрунтування, проте спекулювала на важливих для суспільства питаннях (включно з фантомними бо-

¹ Див. Центр Разумкова. 2013. Соціологічне опитування: якби найближчим часом знову відбувалися вибори до Верховної Ради України, за яку партію чи виборчий блок Ви проголосували б? (динаміка, 2010–2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=115

² Див. Nations in Transit 2017. Ukraine. Country profile. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/ukraine>.

³ Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності... – С. 32–42.

лями, ресентименті тощо). Прикладом такого спекулювання є риторика «вставання з колін» або «making the country great again». В даному випадку популісти, як правило, декларують вирішення складних комплексних проблем суспільства простими радикальними засобами, але не кажуть, якими засобами досягатимуться ці амбітні цілі. Замість цього конструюється образ ворога – могутнього «Іншого», мета якого обов'язково зашкодити реалізації цих великих цілей.

Надважливим інструментом сучасного популізму стала історична політика, включно з його зверненням до історії (радше до історичних міфів) як до способу обґрунтування встановлення історичної справедливості (одна з найулюблених міфологем популістів), а також своїх претен-

зій чи амбіцій. Таке використання історії з політичною метою є ефективною зброєю пропаганди та маніпуляції, націлених мобілізувати суспільство, посилити авторитарні режими й боротьбу за владу. Цей метод є дієвим в умовах державного контролю над ЗМІ, виключення об'єктивного раціонального історичного підходу з публічної сфери, підміни суспільних дискусій щодо важливих соціальних проблем агресивною псевдопатріотичною риторикою. Протидія цим руйнівним для суспільства процесам є ключовим завданням політиків, учених і журналістів. Найефективнішим засобом такої протидії є знання та критичне мислення, що вимагає від професіоналів (істориків, соціологів, політологів) присутності в публічному просторі.

*Лариса Дериглазова,
доктор історичних наук, професор,
Томський державний університет, Росія*

Трагічні уроки популізму XX століття

Мені здається, що символізм проведення конференції, присвяченої популізму, посилюється як місцем її проведення – Берлін, так і часом – дні сторіччя Жовтневої революції в Росії. Як російський історик, змушена звернути увагу на загрозові прояви популізму, що символізують Берлін та сторічний ювілей революції у Росії, а не розмірковувати над тим, що корисного дає нам популістська риторика. Змушена звернути увагу на необхідність збереження пам'яті про трагедії, які супроводжували двадцятье сторіччя, що нерідко породжувалися «союзом» між політичними елітами та масами, об'єднаними ідеологією популізму.

Історія Німеччини та Росії у двадцятому столітті дуже повчальна, оскільки вона демонструє, як політичні еліти змогли трансформувати гнів і невдоволеність населення в революційний натиск або націоналістичний чад. Обидві ці країни зіткнулися з досвідом тоталітарних режимів, важливою частиною яких була підтримка влади з боку

широких верств населення. Без цієї масової підтримки – активної чи пасивної, – жахливі злочини, вчинені в ім'я національного блага для всіх, були б неможливими.

На мою думку, важливо не лише обговорювати методологічні підходи до вивчення популізму як ідеології, стратегії або дискурсу, але й звертати увагу на несподівані й трагічні наслідки «союзу» між політичними елітами та масами на засадах популістської ідеології.

Як писала Ганна Арендт у своїй книзі «Походження тоталітаризму», ці наслідки перебувають поза межами «людського розуміння», однак це розуміння є необхідним. За Арендт, це розуміння «не означає заперечення чогось приголомшливого, не означає пошуку прецеденту всього незвичайного, не означає пояснення явищ за допомогою аналогій і узагальнень, що не дозволяють відчутти вплив реальності та шок від досвіду. Воно швидше означає вивчення і свідоме прийняття того тя-

гаря, який поклато на нас наше століття. Не слід ані заперечувати існування цього тягаря, ані слухняно підкорятися йому. Одним словом, розуміння означає неупереджену, зібрану готовність зустріти реальність, якою б вона не була, та чинити їй опір»¹.

Осмилення й розуміння історичних трагедій і уроків відбулося в Німеччині не відразу, а лише у 1980-х роках. У Росії процес осмилення триває й досі. Політична еліта країни надсилає суперечливі сигнали про своє ставлення до минулого. Така ситуація лише роз'єднує суспільство. Наприклад, 30 жовтня цього року в центрі Москви за участі президента країни та мера міста відбулося урочисте відкриття меморіалу жертвам політичних репресій. А от урочистостей з приводу 100-річчя [Жовтневої] революції не було зовсім. Можна згадати багато інших прикладів, коли окремі особи прагнуть зберегти пам'ять про трагедії як частину історії своєї родини. Мешканець Томська Денис Карагодін присвятив кілька років свого життя пошуку інформації про судову справу свого прадіда, розстріляного в Томську в 1938 році. Денис зміг відновити всі факти й документи, що стосувалися цієї справи, включно з точною інформацією про виконавців вироку. Іншим вражаючим прикладом збереження пам'яті є проект «Остання адреса».

Важливо розуміти, що об'єднання еліт і народних мас на ґрунті популізму та злочини, які стали

наслідком цього союзу, можна відшукати в історії різних країн, у томі числі цілком демократичних. Це означає, що популізм як ідеологія, стратегія та дискурс становлять небезпеку як своїми спрощеними поглядами на складні проблеми, так і своїми простими рецептами вирішення цих проблем.

Історія вчить нас, що пам'ятати національні трагічні події – не означає пам'ятати про «них», тобто тих, хто скоїв злочини, та про «нас» – тих, хто виявився жертвою обставин. Історична пам'ять означає, що всі ми маємо власне «домашнє завдання», а саме мусимо осмислити уроки історії й нашої персональної відповідальності за збереження цього неприємного і незручного знання про минуле і сьогодення, включаючи історію «їх» і «нас» – «жертв» і «катів», як і усвідомлення того, що межа між цими двома групами інколи дуже умовна.

Адже, як писала Ганна Арендт, «ми вже не можемо дозволити собі взяти те, що вважалося благом у минулому, й просто назвати його нашою спадщиною, як і відкинути погане і вважати його мертвим тягарем, який з часом зникне сам по собі»². Тож, я вважаю, що саме збереження пам'яті і розуміння подій неприємного і незручного минулого можуть бути гіркими, але ефективними ліками від небезпек популізму, заснованого на союзі еліт та мас.

Ірина Мейєр-Олімпієва,
кандидат економічних наук, науковий співробітник
Центру незалежних соціальних досліджень, Росія

Деміфологізація історії Великої Вітчизняної війни та національна ідентичність росіян

Одним з найяскравіших проявів популізму в історії є використання історичної міфології з ідеологічною та політичною метою. У російському контексті це стосується насамперед історичних

міфів про Велику Вітчизняну війну та їх використання задля ескалації патріотичної істерії. Будь-яка спроба оскаржити «офіційну» версію Великої Вітчизняної війни загрожує історикам та журналістам серйозними наслідками, а з прийняттям у 2014 році закону «Про реабілітацію нацизму», можливо, і кримінальним переслідуванням. Це

¹ Ханна Арендт. Истоки тоталитаризма / Пер. с англ. И. В. Борисовой, Ю. А. Кимелева, А. Д. Ковалева, Ю. Б. Мишкенене, Л. А. Седова / Послесл. Ю. Н. Давыдова / Под ред. М. С. Ковалевой, Д. М. Носова. – М.: ЦентрКом, 1996. – 672 с. – С. 30–31.

² Там само.

ілюструє конфлікт навколо міфу про двадцять вісім героїв-панфіловців.

Згідно поширеної за радянських часів легенди, двадцять вісім бійців Панфіловської дивізії на чолі з політруком Василем Клочковим під час оборони Москви здійснили героїчний вчинок, знищивши ціною власного життя 18 ворожих танків упродовж чотиригодинної військової операції. У 2015 році директор Російського державного архіву Андрій Мироненко, рецензуючи докторську дисертацію міністра культури Володимира Мединського, довів, що легенда про подвиг панфіловців, згадана в дисертації як історичний факт, була історичною фальсифікацією. Легенду вигадали військові журналісти для підтримки духу радянських бійців і поступово вона стала частиною офіційної версії історії Великої Вітчизняної війни та увійшла в усі підручники з історії.

Дискусія між міністром та істориком набула великого резонансу в академічних колах та пресі. Підтверджуючі документи були розміщені на вебсайті архіву у відкритому доступі, після чого у березні 2016 року Андрій Мироненко був звільнений з посади директора архіву. Показово, що незабаром після цього на екрани вийшов фільм, заснований на офіційній версії легенди про 28 панфіловців. Вірогідно, це було зроблено задля підтримки патріотичних настроїв російського населення, істотно підірваних економічною кризою 2014 року. Таким чином, легенді повернули сакральний статус, а історики отримали недвозначне попередження про те, що ставити під сумнів «офіційну» версію історії Другої світової війни – небезпечно.

Фальсифікації історії неприйнятні у будь-якій формі. Однак розвінчання міфів про війну може виявитися надзвичайно болючим для росіян. Через 70 років після завершення Великої Вітчизняної війни національна ідентичність російських громадян, як і раніше, будується на пам'яті про військовий героїзм радянського народу. У цьому сенсі ми є «дітьми війни», й це стосується як радянського, так і пострадянського покоління. Колективна пам'ять про війну багато в чому ґрунтується на «офіційних» міфах, які часто не мають нічого спільного з історичними фактами, проте сприймаються як даність більшістю населення.

Засвоєння воєнних міфів як історичної правди починається з раннього дитинства завдяки шкільним підручникам з історії, фільмам талановитих режисерів про героїзм радянських людей у роки війни, під час відвідин військових меморіалів та місць бойової слави, і святкування Дня Перемоги,

який залишається для росіян чи не найбільш значущим святом. Якби треба було обрати пісню, яку люди різних поколінь з різних куточків Росії могли б заспівати разом, з найбільшою вірогідністю це була б пісня про війну. Міфи Другої світової війни настільки глибоко вплетені у національну ідентичність росіян, що їх розвінчання неминуче викликати спротив та протест.

У центрі міста Алмати, яке я відвідала цього літа, є парк імені 28 панфіловців, оскільки саме тут на початку війни формувалася Панфіловська дивізія. Парк і монумент з вічним вогнем були першим місцем у місті, куди мене повели мої родичі, які живуть в Алмати. У центрі парку розміщено величезний монумент, на постаменті якого викарбувані слова політрука Клочкова, що увійшли в усі підручники з історії: «Велика Росія, а відступати нікуди – позаду Москва!». Я запитала своїх родичів, чи знають вони, що легенда про 28 панфіловців була історичною фальсифікацією. Відповідь була несподіваною та шокуючою. Зрозуміло, вони чули про скандал, який викликав лише обурення і біль. Директор архіву, на думку моїх родичів, скоїв злочин, опублікувавши у відкритому доступі документи, що підтверджують фальсифікацію. За це його треба було не тільки звільнити, але й судити, а документи слід знову засекретити.

Щороку у День Перемоги, коли всі російські жителі Алмати збираються разом з дітьми біля пам'ятника героям-панфіловцям, тримаючи портрети родичів, які загинули під час війни, вони відчувають не тільки гордість за героїчну історію Панфіловської дивізії, але і свою причетність до Росії і російської історії в цілому. Руйнування міфу про героїв-панфіловців фактично сприймається російськими мешканцями Алмати як замах на їхню російську ідентичність, який є особливо болючим на тлі зростаючого тиску на російську культуру та мову в Казахстані.

Незалежні історики та журналісти, таким чином, опиняються між двох вогнів. З одного боку, їх переслідує держава за розвінчання офіційно схвалених міфів про Велику Вітчизняну війну, з іншого боку, самі люди не підтримують подібні дослідження (вишукування), звинувачуючи істориків у тому, що ті позбавляють країну її героїчної історії. Жоден народ не хоче знати «погану» правду про себе, набагато природнішим є запит на позитивний образ минулого, який особливо посилюється у важкі часи. Саме тому деміфологізація історії неможлива без сильної політичної волі держави. Мова у жодному разі не йде про розробку і просування нової «єдино правильної» версії

Великої Вітчизняної війни, що стало б продовженням політизації історії. Від держави очікується створення можливостей для відкритого та рівноправного обговорення минулого, заснованого на історичних фактах, а не на політичних спекуляціях. Держава повинна сприяти формуванню у населення запиту на історичну правду через політику у сфері освіти і культури, наукову та молодіжну політику. Розвінчання міфів про Велику Вітчизняну війну неможливе поза процесами деідеологізації і декомунізації, які також вимагають прямої участі держави та які у пострадянській Росії не були до кінця реалізовані. Важко очікувати

розвінчання міфів про війну на тлі розгортання сьогодні ре-радянської, включаючи відновлення пам'ятників діячам сталінського режиму і виправдання досягнень радянського тоталітаризму.

Деміфологізація історії Великої Вітчизняної війни може мати руйнівні наслідки для національної ідентичності росіян. На жаль, сьогодні важко знайти приклади, подібні за силою сприйняття, які могли б зайняти місце воєнних міфів в обґрунтуванні російської національної ідентичності і якими російське населення могло б пишатися так само, як і героїчною історією Великої Вітчизняної війни.

Владимір Рувінський

The Fake News, Propaganda, and False Narratives: Why Some Populists Succeed and Other Not?

Before embarking upon the topic of the use of mass media by populists as a tool to reach their political objectives, it is necessary firstly to outline what this type of political figures have in common. I have been living for more than 20 years now in Latin America, which is perhaps, one of those geographical areas that in the 20th century and, especially, in the beginning of the 21st century, can be characterized by a high degree of the incidence of populist leaders, from Peron to Chavez, and from Uribe to Maduro. Still, despite of the particularities of Latin American political landscape, the Latin American political figures definitely share many common features with populist leaders in other parts of the world, like Europe, Asia or the United States.

Following Raimundo Frei y Cristóbal Rovira Kaltwasser¹ (2008), I support the view of contemporary populism as a continuous political experiment rather than a stable political regime, in which politically and culturally heterogeneous actors, independently to where they are located on the world map, all are seek-

ing the dominance in the political realm, offering its supporters the construction, even if only imaginary, of a new kind of a society. The society that is not only better, more honest, more developed than the present, but also the one, in which the existing political institutions and the rules of the game are becoming irrelevant, since populists promise easy and fast solutions for complex problems.

For example, a widespread perception that the established elites have failed to answer to the demands of common people, noticeable in many scenarios in which populists gain support, can be one of the key factors that enables the rise of populist movements. Even in the countries like the United States, with a legacy of strong democratic institutions, the crisis of legitimacy of institutions facilitated the rise of populism to the top of political power.

Yet, the revealing of common features of populism alone would not be enough to explain why, in some cases, the populists leaders succeed in getting political power, while in some others, they did not.

From this perspective, – and notwithstanding all the diversity of populism–, it is possible to identify

¹ Raimundo Frei y Cristóbal Rovira Kaltwasser. El populismo como experimento político: historia y teoría política de una ambivalencia // Revista de Sociología. – 22 / 2008.

some common features of the phenomenon, not only when it comes to its origins, evolution, and political manifestations, but also when it comes to the mechanisms that populists employ to gain support for their cause.

From my perspective, one of the ways to approach this task is to use the framework of symbolic politics: the central idea of Murray Edelman's symbolic politics theory¹ is that people make political choices in response to the use of emotionally charged political symbols and rituals, in the course of a political spectacle, with the purpose of getting public support for political leaders. Hence, I would like to point out four particular characteristics of the populist discourse that can explain the success or failure of some populist as a political experiment.

Firstly, fake news and false narratives that have been successful in a sense that their use helped populist leaders to gain public support or to reach certain goals on their political agenda, all have been built around the emotionally charged symbols. From this perspective, the key factor that should be taken into consideration if we want to understand why some populist succeed while others did not, is their ability to identify the symbols that can be used in particular political or situational settings. Sometimes, they would even challenge each other for the use of the same emotionally charged symbols and here, when false narratives are often being employed in combination with these symbols.

Back in 2004, the Colombian president Alvaro Uribe and Venezuelan president Hugo Chavez were trying to employ in their discourse directed to the Colombian population the issue of kidnapping. By then, Colombia was the world leader by the number of kidnappings, and any mentioning of it would inevitably cause an emotional reaction. When Chavez promised to Colombians that if they would accept his mediation in the peace talks between the leftist rebels and the government, he would end the problem of kidnappings, Alvaro Uribe immediately started to use a similar discourse and promised to end the kidnappings by the use of force².

However, the symbols that proved to be effective in one scenario failed in another. The attempts of Uribe to use again was not proved to be successful in a different scenario, when Uribe was playing against the signing of a peace agreement, since it did not have the

same emotional charge in the new political setting of Colombia 2017.

The kind of symbols that are employed by populists are different as well. The fact that it is so often when populist leaders make use of historical knowledge in European contexts is the evidence of the attractiveness of historical interpretations for political ends, especially, when the references are made to the events that took place a long time ago and involve the key political myths of flexible nature. In contemporary Russia and Ukraine, the Second World War is one of the most powerful emotionally charged symbols used by populists. But this symbol does not have a similar emotional charge in other regions. In other words, there is no common or universal recipe, a kind of a recipe book of a populist. The attempts to use similar emotionally charged symbols may result in some scenarios and fail in another.

The second characteristic that I would like to point out with regard to the populist discourse, which was already mentioned by some of the speakers earlier, is that those emotionally charged symbols are the ones that portray the world as divided on "us" and "them". Since the emotions run high in any populist discourse, the division on "us" and "them" provokes the growth of tensions between different groups inside one's country or in others. At the same time, because populist leaders debilitate the role of political institutions as the instruments of resolving the conflicts, the success of populist politics may result in growing tensions and divisions in domestic and international realms, leading sometimes to disastrous outcomes. And, referring to what Audrey was saying about the false narratives, those are employed in order to strengthen the line of division.

The role of individuals: individual characteristics of political leaders do matter. We would rarely see a populist leader who does not pose a charisma. Going back to Latin American experiences with populism, it is easy to observe how the successful cases of populism taking power can be strongly linked to personal qualities of particular individuals. When those individuals are gone, for one or another reason, those people who try to build their political career taking advantage of the legacy that was left by their predecessors, they sometimes try to imitate even the voice and the accent of the forerunners. The Venezuelan president Maduro tries to speak exactly the same way as Hugo Chavez did, for example.

Fourth point I would like to make is about the changes in the use of mass media and political success of populist leaders. Whereas the identification of

¹ Edelman Murray. *The Symbolic Use of Politics*, Urbana: University of Illinois Press. – 1967.

² Constain and Rouvinski. *El espectáculo político del acuerdo humanitario y la mediación de Hugo Chávez durante el segundo mandato de Álvaro Uribe // Colombia Internacional*. – 2012. – P. 229–257.

symbols is important, eventually it is the combination of the use of emotionally charged symbols, the particular political settings, which favors attempts by populist leaders to reach the top of political power, and the access to mass media that may eventually bring a successful result. Hence, the role of mass media (press, TV and digital) is difficult to overestimate, since the media is the most convenient milieu, where politicians can fully exploit the emotional potential of the symbols. I believe that this is one of the reasons why we are witnessing such a tremendous spread of the use of digital media, twitters, Facebook, YouTube by populist who quickly understood the convenience

and the effectiveness of this news forms to communicate with their followers and to recruit the new ones.

To draw a line here, let me address the last question that was placed in the outline of the roundtable: What tools can journalists, political scientists, and society as a whole use to withstand the assault. For me, the most important contribution that we, as academy, is precisely what we do best: we should study and try to understand the nature of the phenomena and make the results of our research available to general public not only through academic publications, but by talking to the media, writing opinion columns, participating in all types of debates.